

Nikola Stanković

LJUBAV JE NAŠA SUDBINA

Kad se radi o ljubavi, mislim da bi prvo pitanje koje bismo postavili i rado na njega dobili odgovor bilo upravljeno na bit ljubavi: Što je ljubav? Sigurno smo već pokušali odgovoriti na to pitanje. Postupali smo tako da smo najprije sami htjeli naći odgovor. Brzo smo uvidjeli da to nije jednostavno. Nismo bili zadovoljni vlastitim formulacijama. Zato smo savjet potražili u drugih, a ako nismo bili zadovoljni ni njihovim razjašnjenjima, poslužili smo se rječnicima ili enciklopedijama, čitali smo različite napise, a možda i »vrtuljke« ljubavi.

Ako sve to nije bilo dovoljno, utekli smo se pjesnicima. Oni su nam o ljubavi govorili mnogo i duboko, ali smo ostali razočarani ako smo htjeli dosegnuti ono, bitno, tj. točno odrediti, definirati i tako u objektivno znanje staviti osnovne značajke (odrednice) ljubavi.

Prije no što smo počeli razmišljati o ljubavi, imali smo o njoj neko uvjerenje, dakako ne posve posviješteno, naime da znamo što je to ljubav i što se razumijeva u vezi s njom. Iz vlastita iskustva ipak je poznajemo, a ni značenje riječi »ljubav« nije nam posve nepoznato. Lötz kaže: »Ipak je teško govoriti o ljubavi, jer ono što svatko poznaje, uvijek ostaje naj-nepoznatije.* Već uviđamo da je potrebno malo napora da se poljulja uvjerenje u čvrstoću našeg znanja i njegova dohvata.

1. Teškoće govora o ljubavi

»Ljubav« je svakako riječ svagdanje uporabe i ne može se zaniijekati da ljudi, izgovarajući je, na nešto ne misle. Oni čak pokazuju na određene čine u ljudskom životu i kažu, ne što je ljubav nego: »Ljubav je kad ...«. Ako, dakle, netko pokuša definirati i reći što je ljubav, obično će je poistovjetiti s nečim s čime ona nije istovjetna. Ni u jednom ni «

> J. B. LÖTZ, *Die drei Stufen der Liebe*, Knecht, Frankfurt am Main 1971., Str. 15.

drugom slučaju »ljubav« nije dovoljno određena, a definicija je ili potpuno kriva ili previše sužena. Zašto je to tako?

Prvi su razlog za to naša različita iskustva ljubavi i načini kako smo ljubav doživjeli. Zato može biti da netko misli na svoje određene čine i čine drugih prema njemu i to naziva ljubavlju. Drugi opet ima svoje doživljaje i svoje čine. Ničega stranog nema u tome da se svijet jednoga i svijet drugoga čovjeka potpuno ne poklapaju. U svakom slučaju moj svijet i tvoj svijet nisu istovjetni, što ne znači da nemaju zajedničkih konstitutivnih elemenata.

Drugi je razlog u tome što, uistinu, ima različitih odnosa među ljudima koji se mogu imenovati ljubavlju: odnos među prijateljima, odnos roditelja i djece, odnos bračnih drugova itd. Kad se, dakle, govori o ljubavi, može se misliti na te različite uspjele odnose i reći da je to također ljubav ili način njezina ostvarenja, što nije posve krivo, a ovisno o formulaciji, može biti i ispravno.

Treći se razlog teškoća u vezi s definiranjem ljubavi, a on je najdublji i najvažniji, prije svega sastoji u tome što se neki osobni odnos ne može iscrpiti u spoznaji nego se potpuno ostvaruje tek u međusobnom djelovanju i osobnom razvoju. Nije to samo statički nacrt nego proces rasta koji ima svoju povijest. Navezan je na vrijeme. Čovjek je vremensko biće, ne samo u tom smislu da je nastao u vremenu, nego još više u egzistencijalnom smislu: pravi planove za budućnost u sadašnjosti, a ova je obilježena prošlošću. Zbog toga ljubav nije točno određena veličina, mjerljiva datost, točno utvrđena činjenica s kojom možemo nedvosmisleno operirati. Zato je, prema Rahneru, moguće da je ljubav samo jedna od ključnih riječi u kojoj se pokušava izreći cjelovitost ljudske egzistencije koja se povijesno ostvaruje.²

Rahner ljubav ubraja u tri temeljna kršćanska egzistencijalna ili tri osnovne odrednice kršćanske egzistencije. To su vjera, nada i ljubav.* One čine zadnju datost. Puno značenje jedne riječi prelazi u značenje druge, a one ipak ne znače jednostavno isto. Kad se radi o tim i drugim mogućim ključnim riječima koje se odnose na cjelinu ljudske egzistencije, značenje je teško definirati, može se samo približno opisati.

Tu je, naime, prisutan ljudski odgovor, i to svakog pojedinca na njegov način, i zato npr. ljubav kojom ti ljubiš ima stupanj i dubinu do koje si došao. Bockle upozorava da »ljubav dobiva svoje bogatstvo i dubinu samo ako nije ostala na izvanjskom nego je prodrla do osobe dru-

² E. CORETH, *Was ist der Mensch?*, Tyrolia-Verlag, Innsbruck-Wien-München 1981., Str. 173.

* Usp. K. RAHNER, »Liebe«, u *Sacramentum mundi*, Herder, Freiburg-Basel-Wien 1969., 235.

" Usp. K. RAHNER, »Angst und christliches Vertrauen«, u *Christlicher Glaube in moderner Gesellschaft IX*, Herder, Freiburg-Basel-Wien 1981., str. 92.

goga«. ^ Da bi se to postiglo, potrebna je strpljivost i koncentracija. Što se dvoje koji se vole više u to upuste, više će im se otvoriti stvarnost ljubavi ili, može se reći, više će postati dionici te stvarnosti, više će i dublje prodrijeti u tu stvarnost, više će biti u njoj, njihov će život biti kvalitetniji, stvorit će se nešto novo što nije postojalo. Zato nekoga tko nikada nikoga nije volio (ako je to uopće moguće) pitati što znači ljubav nije isto kao što je pitati nekoga tko je u ljubavi uznapredovao. Ovime se jasnije pokazuje teškoća govora o ljubavi.

Je li moguće govoriti o ljubavi, ako u vezi s tim ima toliko teškoća? Ako ljubav spada u temeljne odrednice ne samo kršćanske nego i općeljudske egzistencije, mora biti pristupačna svim ljudima i svaki čovjek mora o njoj imati »pojma«. Vidjet ćemo poslije da nijedan čovjek ne može postati čovjek ako mu netko ne pritekne i ne kaže »dobro je što jesi, dođi i budi, živi, ti sam sebi reci 'ja'!«

2. *Sposobnost za ljubav*

Da bismo se približili onom bitnom u opisu ljubavi, moramo poći od činjenice da ulazak svakog pojedinca u svijet živih, mora biti omogućen ljubavlju. To se odnosi i na tzv. neželjenu djecu. Ni neželjena djeca ne bi mogla doprijeti do svojeg svjesnog »ja« (a poslije ćemo vidjeti kako ne bi mogla ni nastati) da im netko nije rekao »ti«.

Dijete je toliko nemoćno da nikako ne bi moglo samo prokčiti put u ljudsku zajednicu da mu netko ne pomogne, da ga netko ne prihvati, da ga netko ne uvede među ljude. Jednom riječju, ljudsko je društvo ograđeno bedemima i nemoguće je probiti se u taj utvrđeni grad ako netko iznutra ne otvori vrata.

Neki »sneni« »ti« budi se dobrohotnošću, prihvaćanjem, darivanjem, jednom riječju, ljubavlju u svjesni i voljeni »ja«. Samo ljubav, dakle, može čovjeka uvesti u ljudsko društvo. Ako do nekoga nije doprla ljubav, bar u svojem najmanje intenzivnom obliku, on joj ne može odgovoriti. Tko iz besvijesti nije pozvan u svijest, ne može svjesno odgovoriti. Gdje nije posijana ljubav, ne može niknuti čovjek.

Da bude još zornije, možemo spomenuti novorođenče koje je nesposobno da se samo razvija u samostalni i neovisni »ja«. Napustimo li ga, umrijet će. Njemu je potrebno da ga netko s broda bitka i ljubavi dozove i da njegova riječ »Dođi I budi!« bude stvaralačka I djelotvorna. Ovo je za nas velika istina nad kojom bismo mogli ostati zapanjeni: Nitko

* F. BÖCKLE, »Geschlechterbeziehung und Liebesfähigkeit«, u *Christlicher Glaube in moderner Gesellschaft VI*, Freiburg-Basel-Wien 198L, str. 142.

ne može ući u naše ljudsko društvo ako ga ne pustimo, pa makar on i imao sve preduvjete za to da nam postane partner u dijalogu i ljubavi.

Usput se zapitajmo odakle je prva ljubav koja je ljude pozvala i rekla im svoj stvaralački »ti«. Kolika je tu ljubav bila potrebna da bi iz ništavila pozvala i dozvala ljudska bića da bi sebi mogla reći »ja«.*

Za nas je ovdje važna činjenica da je nemoguće da nastane biće sposobno da ljubi a da prije nije bilo ljubljeno. Nisu to samo neki psihološki razlozi, za koje često neupućeni misle da su neutemeljeni, nego su to zakonitosti bića uopće, da nitko ili ništa ne može dati ono što nema. Zato je sigurna činjenica da netko tko nije ljubljen, ne može ni postati netko, a kamoli darivati ljubav koju nije primio. Sjeme ljubavi tu nije palo, a iz sjemena mržnje ne niče ljubav. Na ljubav budi samo ljubav.

Sposobnost da čovjek ljubi sigurno ovisi o tome koliko je i kako pojedinac bio izložen suncu ljubavi. To se ne smije nikako shvatiti mehanicistički i potpuno kvantitativno. Kad čovjek jedanput dođe do svijesti i temeljnih uvida, može svojom krivnjom stagnirati, a nastojanjem rasti. To nikako ne dokida potrebu da bude probuđen na ljubav.

3. *Ljubav i sloboda*

Poziv ljubavi bitno je I poziv na slobodu. Onaj koji mi govori, želi da je sebi mogu reći »ja«, kao što je i on svoj »ja«. On, ostajući svoj »ja«, rekao je meni »ti« da bih i ja sebi mogao reći »ja«. Ali sada i ja njemu mogu reći »ti«. Ako bi on mene htio podjarmiti I upotrijebiti kao sredstvo, njegova bi riječ išla samo u jednom smjeru, ne bi to bila riječ koja sama sebe preuzima. A čovjek je upravo riječ koja samu sebe preuzima. To je riječ koja od »ti« čini »ja« i slobodno dalje drugima govori »ti«.

Kao što ljubav može pozvati na ljubav, tako I sloboda može pozvati na slobodu. Netko neslobodan ne može nam uputiti poziv da budemo dionici njegove slobode. Na ljubav I na slobodu, koja uvijek ide s njom, pozvani smo od drugoga koji je slobodan I koji ljubi. Ako bismo išli lančanim sistemom i tražili one koji su nas pozvali na slobodu i ljubav, a onda dalje one koji su njih pozvali i tako u beskraj, nikada ne bismo našli odgovor jer bismo uvijek naišli na biće koje je I samo postalo dionik tuđe ljubavi i slobode. Pitamo se, naravno, odakle taj fluid ljubavi koji je do nas dopro? Ako nekada u svojem razmišljanju treba stati, kako savjetuje Aristotel, onda se jedino možemo zaustaviti kod same ljubavi i kod same slobode, moramo se zaustaviti kod temelja svake ljubavi, kod punine nesebična darivanja, kod neugroženosti od bilo čega. Zato I kažemo da Bog nije stvorio samo materijalne predmete i divni nebeski svod nego nas

* Usp. J. SPLETT, *Der Mensch ist Person, Zur christlichen Rechtfertigung des Menschseins*, Frankfurt am Main 1978.

je sve pozvao da svaki može reći svoj »ja«, da svaki sebe može slobodno i odgovorno preuzeti.

Ovdje zastaje naš dah i, prije nego su se drugi sjetili da nas pozovu i prije nego smo sami sebi mogli reći svoj »ja«, on je mislio na nas. Ljubav Božja temelj je svake ljubavi i slobode i zato je užasno ne pustiti nekoga koga je Bog pozvao na ljubav da se ne ostvari.

Tko ima pravo reći: »Ti mali nećeš dalje! Bog te je, doduše, pozvao, ali ti ja ne dam da mu svjesno možeš odgovoriti, ja ne dam da se Bog posluži mnome, ne dam da Božja ljubav prema tebi mene pretvori u dar tebi. Ono što je Bog dao meni, ja držim za sebe. Ovo je slijepa ulica, ne može se dalje. Darovi ovdje idu samo u jednom smjeru. Ovdje ljubav ne rada ljubav nego sebičnost, zatvorenost, gramzivost, mržnju.« Tko Božje darove i darove drugih ne pretvori u darove drugima, u njemu nema ni slobode ni ljubavi. Čuvajući svoj život, već ga je izgubio.

Budući da su ljubav i sloboda tako usko povezani, postoji stalna opasnost da se ona izopači u nešto drugo. Nije to slučaj samo u davanju života drugome, nego je slična opasnost u svim drugim međuljudskim odnosima. Postoji opasnost da darove drugih također zadržimo za sebe i druge iskorištavamo samo kao sredstvo za proširenje našega posjeda.

Zato se i postavlja pitanje da li je ljubav kao nesebičnost moguća? Najprije se treba prisjetiti one Fichteove: »Ako uopće treba biti ljudi, treba ih biti više.«¹ To znači da jedan pojedinac negdje na planetu ne može nastati i biti čovjek bez partnera u komunikaciji. Bez komunikacije nemoguće je da čovjek i misli. Naime misao iziskuje govor, pojam, a pojam traži riječ. Riječ je za to da bude sredstvo komunikacije, a tako je mišljenje, koje ovisi o riječi i govoru, usmjereno na duhovno zajedništvo. Iz ovoga je svakako jasno da bi potpuna sebičnost vodila u totalnu nekomunikaciju, zatvorenost i, napokon, u smrt. Ta, smrt se i može definirati kao potpuna nekomunikacija.

Što je komunikacija veća, moguće je bolje upoznati drugoga. Slobodna komunikacija pomaže nam da drugoga upoznamo iznutra, jer on sam o sebi govori, a to se može dogoditi samo u povjerenju, a povjerenje se stječe upoznavanjem. Jedno drugo uvjetuje. Što više nekoga volimo, moći će nam se on slobodnije iskazati, a što nam se slobodnije iskaže, moći ćemo ga bolje upoznati. Zato voljenje i ljubav nisu kao spoznaja usmjereni u prvom redu na to da svoj objekt uvuku u sebe (cilj je spoznaje da *subjekt* spozna), nego u ljubavi je cilj da se *objekt* ljubavi voli, potvrdi, a to znači da nije više u središtu subjekt koji voli, nego objekt koji se voli.

¹ FICHTE, *Grundlegung des Naturrechts*, WW III, str. 39.

4. Sebična i nesebična ljubav

Sada je pitanje je li ljubav takva usmjerenost na drugu osobu da čovjek potpuno nesebično i bez ikakva vlastita interesa voli drugoga ili drugu? Je li moguće da netko, očaran vrednotom drugoga, tako odgovori na taj izazov vrednote (a ljubav je također odgovor na vrednotu)^ da se potpuno izgubi za svoje interese i čitav se dađe na službu drugome? Je li moguća nesebična ljubav pod svakim vidikom?^ Ima li uopće smisla govoriti o nesebičnoj ljubavi? Je li svaka ljubav u Isto vrijeme i sebična?

Kad razum, naime, nešto spozna, volja to prihvaća ili odbija. Čovjek se prema spoznatome otvara ili zatvara. Bilo da uzmemo pozitivni bilo negativni odgovor, vidjet ćemo da i u jednome I u drugome postoji neko »mjerenje« prema sebi. U negativnom odgovoru očito je da se nešto ili netko odbija jer ne odgovara subjektu. Međutim, I u pozitivnom odgovoru postoji neko uspoređivanje ili mjerenje: »Toga ili tu ja mogu voljeti, mou se u njega ili nju zaljubiti, a u onoga Ili onu ne mogu se zaljubiti.« Ima li ovdje stanovit suptilni element sebičnosti?

Pitanje se može postaviti i ovako: »Moram li ja odbaciti svaki zahtjev da budem kako bih nesebično ljubio?« Odgovor nam pomalo sviće. Pitamo se, naime, komu bi vrijedila ljubav poništena bića? U krajnjoj granici čovjek se ne može odreći osobnog rasta u međusobnoj komunikaciji I ljubavi niti se smije odreći većeg upoznavanja ljubljene osobe koja mu govori o sebi, a ta osoba želi da ima kome govoriti, a ne u zrak, niti se pak smije odreći zajedničkog rasta i novoga zajedništva, pogotovu ako je ono zapečaćeno bračnom vezom.

Je li neki naš čin sebičan ili nesebičan, ovisi svakako o tome s kojeg vidika prosuđujemo sebičnost ili nesebičnost I, također, o tome shvaćamo li da je neki čin, djelo ili dar stvar čitave osobe ili je to samo površna komunikacija u koju ne ulaze najdublji konstitutivl jedne osobe. Ako se jedan materijalni dar prosuđuje samo s ekonomskog stajališta može i često jest potpuno nesebično darovan. Darovatelj ne očekuje da mu se odgovarajuća vrijednost uzvratiti Ili ne očekuje nikakvu materijalnu naknadu. Može biti, dakle da je, ekonomski gledano, dao u nepovrat. Može također biti da je darovao osobi koju nikada više neće niti vidjeti niti čuti pa stoga ni neke druge, kasnije kompenzacije ne dolaze u obzir. Može biti da ni sada ne traži da mu se previše zahvaljuje, a može također biti da se čak I ne zna tko je darovao. Vidimo svakako da se ovdje pokazuje nesebičnost na različitim stupnjevima. Na nekom od ovih stupnjeva ili vidika zasigurno se može govoriti o odgovarajućoj nesebičnosti. Ali može biti i

Dietrich von Hildebrand raspravlja o tome u djelu *Das Wesen der Liebe*, Verlag Josef Habbel, Regensburg 1971., posebno u sedmom poglavlju, str. 199–240.

» Usp. T. SZAZKIEWICZ, *Filosofia dell' uomo*, Gregoriana, Roma 1981., str. 222–235.

tako da čovjek upravo uživa u tome da je on kadar nešto napraviti takvo i to pothranjuje uvjerenje o njegovoj veličini, pa se sve one takozvane nesebičnosti pretvaraju u sebičnost većeg stupnja nego su sve one nesebičnosti.

Ako se sada upitamo je li ovaj čovjek kao čovjek porastao čineći ovo djelo, odgovorit ćemo da nije. Nije njemu bilo stalo najprije do one osobe kojoj je nešto darovao nego do svoje uznositosti. Nije cilj njegova djela bila osoba kojoj je podario nego je cilj njegove radnje bilo vlastito usavršavanje do kojeg, kako smo zaključili, nije došlo. Ako se traži vlastito usavršavanje i vlastiti život, ne nalazi se, a manipulacije na putu traženja često ne pomažu drugima — njihovu osobnom rastu izravno ne, jer su upotrijebljeni kao sredstvo. Zanimljivo je konstatirati da, ako se traži usavršavanje i dobro drugoga, rastu oba: i onaj koji voli i koji je voljen.

Ovdje je mjesto da spomenemo staru distinkciju između amor benevolentiae (nesebične ili benevolentne ljubavi, ljubavi koja drugome želi dobro) i amor concupiscentiae (požudne ljubavi, ljubavi koja traži sebe, ljubavi koja traži svoje interese, ljubavi koja se želi okoristiti, a drugoga iskoristiti).

Ako se ova podjela uzme u značenju kako smo opisali, reći ćemo svakako da prava ljubav uvijek mora biti benevolentna, nesebična. A amor concupiscentiae zapravo se i ne može zvati ljubav, nego samo concupiscentia, požuda, strast. Njezina je svrha da požudnik zadovolji svoje prohtjeve, svoju pohlepu. Ovdje se u prvom redu gleda na svoje siromaštvo — treba ispuniti nešto što je prazno. Može se, doduše, dogoditi, a čini se da to na žalost nije rijetko, da se dvoje sebičnjaka nađe i dogovori da će Jedno drugome biti sredstvo za podmirivanje požude i pohlepe. To Fromm naziva »sebičnost u dvoje«.

Ovakva »ljubav« usmjerena je na to da drugoga snizi s njegova osobnog dostojanstva, a samu sebe liši slobode. Ovdje gospodari požuda. Onaj koji robuje požudi niti je sam slobodan, a niti drugoga može pozvati na slobodu i ljubav, nego na neslobodu i robovanje.

Međutim, onaj u kojega požuda nema glavnu riječ, tj. on njome gospodari, znači da je slobodan, može slobodno drugoga potvrditi u njegovoj slobodi i reći mu: »Dobro je da si, ti budi ono što si — slobodan čovjek.« Slobodan čovjek može pomoći drugome da se još više oslobodi i osposobi da sebi rekne svoj »Ja«, a i da drugome slobodno rekne »ti«. Glavna oznaka takozvane amor concupiscentiae jest to da poništava i sebe i drugoga želeći sebe na krivi način i djelovanjem u krivom smjeru učiniti bogatijim. To se bogatsvo pretvara u siromaštvo. Tko želi svoj život spasiti, izgubit će ga.

Benevolentna je ljubav naprotiv stvaralačka ljubav. Vidjeli smo da nas ona poziva u bivanje, ona nas stvara, nesebično nam daje našu opstojnost, ona je plodna. Smjer njezina djelovanja obrnut je od djelovanja požudne ljubavi. U prvom je planu ljubljena osoba, prema njoj je okrenuto djelovanje. Nije moj život u prvom planu nego onog koga ljubi moja duša. Ovdje pogled nije usmjeren na siromaštvo, nedostatak, prazninu, nego na bogatstvo, na ono što jest, na puninu. Potvrđujući to bogatstvo u međusobnu odnosu, ono nam se samo otvara i postaje to više bogatstvo što nije više samo bogatstvo za sebe nego i za druge. I kao što smo već prije rekli, i iz ovog razmišljanja o amor benevolentiae (benevolentnoj ljubavi) i amor concupiscentiae (požudnoj ljubavi) slijedi da onaj koji voli ne može posve izbaciti amor concupiscentiae (požudnu ljubav), jer, na kraju krajeva, to što je uvidio i potvrdio neko dobro, postigao je ipak samo svojom osobnom strukturom. Tako potvrđujući neko dobro, neku vrednotu, on je istodobno to dobro i tu vrednotu sam potvrdio kao vrednotu. To znači da je ta vrednota bila vrednota za njega.

Naravno da u osobnom rastu odgovor na neku vrednotu može biti sve čistiji, a i može se težiti za višim i uzvišenijim vrednotama, dakle, može se biti sve slobodniji, a time i sposobniji da se drugi voli. Čovjekov je zadatak da bude više čovjek, a to znači da bude više slobodan i sposoban za ljubav koja obogaćuje i onoga koga voli, a i sam će u tom napredovati. To mu nikako ne treba zamjeriti, nego naprotiv, veseliti se što upravo postaje više čovjek.

Ovaj proces rasta u ljubavi, mogao bi se nazvati i dijalektikom ljubavi. Sam izraz nije važan. Važniji nam je proces kojega možemo iskustveno postati svjesni, samo treba proanalizirati naše dosadašnje iskustvo.

5. Sveohvatnost ljubavi

Napokon dolazimo do naše zadnje točke u kojoj ćemo promotriti sveohvatnost ljubavi. Ako ljubav razumijemo kao totalni čin u kojem jedna osoba dobiva ispravan i potpun odnos prema drugoj osobi, u kojem se potpunost druge osobe potvrđuje u njezinoj vrednoti i dostojanstvu, onda ne smije biti područja koja su isključena iz toga odnosa. Ako se govori o cjelovitosti osobe i ljubavi, ne smijemo zaboraviti da ljubav treba dovesti u vezu sa srcem, ne samo kao tjelesnim središtem osjećaja nego, još dublje gledano, sa srcem kao sa najnutarnijom čovjekovom nutrinom, »ukoliko je on sasvim kod sebe i sasvim on sam, ukoliko su mu sve sile jedno I u kome se događaju najdublje odluke, koje čitavu čovjekovu biću daju svoje obilježje. Iz ove osobne sredine izlazi ljubav, bar u svojim najdubljim slojevima, zbog čega ona i dolazi u središnjicu osobe drugoga, ona lebdi od srca prema srcu. Zato ne ostaje na čovjekovim rubnim zonama nego pripada njegovoj središnjici, prožimajući i preobliku-

Jući čitavo čovjekovo biće, sve do u tjelesnost. Ovdje psihologija ne može do kraja istražiti ljubav, jer se radi o čitavosti i svojevrsnosti ljudskoga života, naravno ako psihologija želi sebe razumjeti kao eksperimentalnu prirodnu znanost.^^ Ona doduše otkriva mnoge zakonitosti spoznaje, učenja i mišljenja, ali kad se radi o najdubljim djelujućim motivima, eksperimentalna se psihologija pokazuje kratkovidnom i kao slijepom za ambivalenciju srca, za dijalektiku između svjesno življenog i nesvjesno određujućeg.^ Želimo reći da izražaji ljubavi i njezine granične zone osvjetljavaju ono što je ljubav u sebi, osjećamo da je ljubav u svojoj biti skrivena tajna koja nas nadilazi, a u isto vrijeme temeljna je snaga koja pokreće sve naše sile. Ona je u isto vrijeme i dar nama, ali i naše umijeće, tj. potrebna je naša angažiranost da u nama taj dar ne bi zakržljao, da bi se razvio do kraja, a pogotovu da se ta ljubav ne bi izopačila, tj. da ljubav ne bi dospjela na krive putove koji odvođe od njezina ostvarenja. Zato je čovjek toliko velik kolika je njegova ljubav, a prema njoj će i biti suđen. O ljubavi ovisi tko je napokon pojedinac.

Nema područja života koja se ne bi ticala ljubavi. Ona obuhvaća sve naše čine, naše želje, naše planove, naša usmjerenja. U nju ulazi i *eros* kao osjetno nagona i *fiUa* kao duhovno-osobna i na kraju *agape* kao božansko-milosna ljubav koja je Božji dar čovjekovu srcu da sudjeluje u njegovoj vlastitoj ljubavi. Svaki od dvaju nižih stupnjeva mora biti prožet višim stupnjem kako se ne bi ostalo u zatvorenosti prema najvećoj ljubavi, temelju svih ljubavi. Svaka ljudska ljubav, da ne bi bila otuđenje i robovanje, mora biti prožeta i prosvijetljena izvorom svake ljubavi o kojem smo već govorili.

A čovjek i jest po svojoj naravi usmjeren prema beskrajnom, prema najuzvišenijem, prema apsolutnom, ali za njega u isto vrijeme postoji opasnost da se zahvaćen žestinom svojih nagona zaustavi i umoran stane kod nečeg konačnog, ograničenog i to proglasi svojim blaženstvom, a to nije ništa drugo nego drogiranje ovim ili onim, nije važno čime, važno je da je funkcija ista: suženje i zatvaranje svojeg horizonta i uživanje u tome. Kao što čovjek sebe beskrajno nadilazi (Pascal), tako i njegova ljubav mora sebe stalno nadilaziti ako želi ostati ljubav, ako želi ostati na putu svojega ostvarenja.

Nije čovjek samo u svojoj spoznaji usmjeren na beskonačno i apsolutno, nego je i čitavim svojim bićem usmjeren beskrajnoj i apsolutnoj vrednoti koju treba potvrditi i otvoriti joj se, radostan da postoji nešto

" J. B. LÖTZ, *Die drei Stufen der Liebe*, Knecht, Frankfurt am Main 1971., Str. 20.

Usp. O. H. PESCH, F.-X. KAUFMANN, K. H. MANDEL, »Ehe«, u *Christlicher Glaube in moderner Gesellschaft VII*, Herder, Freiburg-Basel-Wien 1981., str. 62.

" Usp. Isto, Str. 62—63.

takvo što je potpuna savršenost, dobrota i ljubav, kojemu se može bez ikakva straha reći »Oče naš!«.

Zato čovjek u drugim vrednotama koje susreće na putu svojeg ostvarenja vidi odsjaj i dar one beskrajne dobrote i ljubavi koja nas je nesebično pozvala i rekla nam svoj »ti«. Sve što nam zamračuje pogled na tu vrednotu treba izbjegavati i držati se njezinih darova onakvih kakvi oni jesu sa svim njihovim zakonitostima.

Zato se muž i žena u svojem potpunom predanju jedno drugomu doživljavaju kao dar i odsjev te praiskonske dobrote i ljubavi. Što je njihovo predanje potpunije, to više i može biti slika potpunog predanja Bogu. U ovoj potpunosti nema mjesta za treću osobu. Muž se samo jednoj ženi može predati u potpunosti i obratno. Nitko nije toliko bogat da bi drugoj osobi mogao utažiti glad za beskrajnom i vječnom srećom. Potpuno predanje donosi prave plodove. Da bi se do njih došlo, mora se hoditi u ljubavi.

Mogli bismo ukratko zaključiti: Čovjek je vapaj za beskrajem, vapaj za životom, vapaj za ostvarenjem, vapaj za ljubavlju. Tko ispadne i skrene s puta ljubavi, nije čovjek!